

УДК 347.132.6

Олександр Виговський,

докт. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного приватного права

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДОКТРИНА *ULTRA VIRES* ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЗАКОНОДАВЧІЙ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Стаття присвячена питанням застосування доктрини *ultra vires* у корпоративному праву Великої Британії та історії її еволюції в рамках законодавчих реформ та розвитку судової практики. Особливо увага автором приділяється аналізу ключових рішень англійських судів щодо правочинів, вчинених за межами правоздатності компанії, які свідчать про поступову відмову від застосування «жорсткого» варіанту доктрини *ultra vires*.

Ключові слова: компанія, правоздатність, правочин, доктрина *ultra vires*, судова практика.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Будь-якій юридичній особі властива організаційна єдність, що характеризує її як єдину організацію з визначеною внутрішньою структурою, наявністю відокремленого майна, що належить на праві власності юридичній особі, а не її засновникам (акціонерам), можливістю від свого імені брати участь у цивільному обігу, своїми діями набувати та реалізовувати майнові та особисті немайнові права, так само як і нести цивільні обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді. Правоздатність юридичної особи може бути як універсальною (загальною), що дає їй можливість брати участь у будь-яких цивільних правовідносинах, так і спеціальною (обмеженою), що передбачає можливість юридичної особи вступати тільки у ті правовідносини, які відповідають визначеним законом чи установчими документами предмету та цілям її діяльності і встановленим обмеженням.

Можливість юридичної особи вступати в цивільні правовідносини виключно в межах предмета та цілей своєї діяльності та будь-яких статутних обмежень презюмується в рамках доктрини *ultra vires*. Її сутність полягає в обмеженні здатності компанії та її представників вступати у певні відносини з третіми особами статутними межами. Історично ця доктрина застосовувалася як до випадків відсутності корпоративної правоздатності (коли компанія вчиняє правочин, який виходить за межі її статутних предмета та цілей діяльності), так і до випадків відсутності повноважень її представника на вчинення такого правочину (хоча деякі дослідники намагаються розрізнити договори, які виходять за межі правоздатності компанії і тому

є недійсними, і ті договори, які не є *ultra vires* компанії, а лише виходять за межі повноважень директорів або будь-якого іншого представника компанії [1, с. 109]). Якщо виникає будь-який із цих випадків, то у разі застосування даної доктрини у найбільш жорсткій формі правочин, вчинений від імені компанії, вважатиметься недійсним.

Однак протягом останнього століття доктрина *ultra vires* пройшла істотний шлях еволюційного розвитку у доктрині корпоративного права, законодавчій та правозастосовній практиці, в ході якого було значно звужено обсяг її застосування та зменшено негативний вплив на інтереси третіх осіб. Особливо помітною ця еволюція стала у країнах англо-американської правової системи, в надрах якої вона історично і сформувалася. У цих країнах, де судова практика традиційно відіграє провідну роль у нормотворенні, суди поступово зменшили тягар ризиків для контрагентів компанії, а до корпоративного законодавства були включені положення, спрямовані на захист добросовісних третіх осіб від наслідків укладення правочину, що є *ultra vires* їх корпоративного контрагента. Незважаючи на це, остаточної відмови від цієї доктрини не відбулося, і в обмеженому вигляді вона присутня у законодавствах більшості країн світу. У цьому контексті цікаво простежити історичний розвиток доктрини *ultra vires* в англійській правовій системі та його наслідки, оскільки вивчення та узагальнення досвіду однієї з найбільш розвинених юрисдикцій світу може дати корисний аналітичний матеріал для вдосконалення українського корпоративного законодавства та правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. В українській правовій науці питання історичного розвитку доктрини *ultra vires*, зокрема, в англійській правовій системі майже не вивчалися. Як виняток можна назвати роботу О.Р. Кібенко «Корпоративне право Великобританії» [2], де висвітлюються питання правоздатності компаній та застосування доктрини *ultra vires* в англійській судовій практиці. Окремі питання, пов'язані із цією доктриною, висвітлювалися у працях О.С. Іванова [3], С.М. Хеди [4], С. Будиліна [5] та інших. У британській правовій доктрині відповідні питання досліджувалися у роботах П.Л. Дейвіса [6], Дж. Дайн [7], Дж. Х. Фаррара [8] та цілого ряду інших дослідників. Разом із тим детального аналізу еволюційного розвитку доктрини *ultra vires* в англійській правовій системі та ставлення англійських судів до правочинів, вчинених за межами правоздатності компанії, у вітчизняній юридичній науці досі проведено не було, що робить актуальним наше звернення до цієї тематики в рамках даної статті.

Мета цієї статті – простежити історичний розвиток доктрини *ultra vires* та її реформи в межах англійської правової системи на рівні національного законодавства, судової практики та правової доктрини. Нашим завданням є вивчення передумов такої реформи та її актуального спрямування: чи дійсно вона була спрямована на повне усунення застосування цієї доктрини в правовому полі, чи законодавець та суди віддали перевагу більш поміркованому підходу, який спрямований на забезпечення балансу інтересів різних категорій зацікавлених осіб.

Викладення основного матеріалу дослідження. На початковому етапі свого існування доктрина *ultra vires* вважалася ефективним засобом юридичного захисту акціонерів та кредиторів компанії, які вклали свої кошти у розвиток саме визначеного у статуті виду бізнесу компанії, а отже, їм мало бути не все одно, які правочини і з ким саме ця компанія укладає. Однак із плином часу ця доктрина стала тягарем для самої компанії та пасткою для необачних третіх осіб [6, с. 133], тому зараз «складно зрозуміти, хто отримав якісь переваги від цієї доктрини» [7, с. 48]. Всеосяжні за обсягом положення про предмет та цілі діяльності, які охоплювали майже всі відомі сфери бізнесу, були фактично схвалені судами, і доктрина *ultra vires* з часом втратила будь-який сенс. Законодавчі реформи, які відбулися згодом, призвели до повного або часткового скасування цієї доктрини в більшості юрисдикцій.

В Англії доктрина *ultra vires* була наслідком «концесійної теорії» (*concession theory*), оскільки вважалося, що компанії є подібними до державних органів в тому сенсі, що вони наділяються повноваженнями, за межі яких виходити не дозволяється. Прі цьому корпоративна правоздатність повністю визначається положеннями про предмет та цілі діяльності у статуті, і директори компанії мають суворо дотримуватися цих обмежень. Запровадження цієї доктрини також пояснювалося тим фактом, що в XIX столітті в Англії компанії могли утворюватися в силу парламентського акта, яким також обмежувалася правоздатність компанії. Доктрина *ultra vires* вважалася захисним механізмом для забезпечення інтересів акціонерів та кредиторів компанії. Звісна річ, якщо інвестори вклали кошти у компанію, яка за статутом має займатися будівництвом залізничних шляхів, вони будуть незадоволені, якщо раптом компанія «перепрофілюється» на організацію та проведення ярмарок.

Аналіз британської судової практики XIX століття наочно демонструє схильність до застосування найбільш жорсткого підходу до трактування доктрини *ultra vires*. Так, у рішенні по справі *Re German Date Coffee Co* (1882) [9] компанія була ліквідована судом, оскільки вона не досягла заявленої у статуті мети своєї діяльності – отримати німецький патент для виробництва кофе, одержавши натомість шведський патент. У справі *Ashbury Railway Carriage and Iron Company v. Riche* (1875) [10] Палата лордів чітко зазначила, що доктрина *ultra vires* застосовується до зареєстрованих компаній, а тому, якщо компанія виходить за межі статутних цілей діяльності, такі її дії є нікчемними, оскільки вони виходять за межі її правоздатності, навіть якщо їх згодом погодять усі учасники компанії.

Однак дуже швидко суди почали пом'якшувати тягар, який створювала доктрина *ultra vires*, й обмежувати сферу її застосування. Так, у рішенні по справі *Attorney-General v. Great Eastern Railway Company* (1880) [11] Палата лордів дала широку інтерпретацію повноваженням, які можуть здійснюватися компанією, зазначивши, що компанія може укладати правочини, які пов'язані з цілями її діяльності або впливають із них, а не тільки ті, які прямо зазначені в статуті. У результаті компанії почали формулювати доволі широкі положення про предмет та цілі діяльності у статуті для того, щоб зменшити негативний вплив доктрини *ultra vires* та не бути скутими її рамками. Тим не менш у рішенні по справі *Cotman v. Brougham* (1918) [12] Палата лордів неохо-

че сприйняла статутне положення про цілі діяльності, що були сформульовані надто широко, зазначивши, окрім іншого, що будь-який із перелічених видів діяльності міг здійснюватися як основний вид діяльності компанії. Суди згодом сприйняли ідею про «основний вид діяльності» компанії, відповідно до якої такий основний вид можна з'ясувати з назви компанії або визнавати ним перший вид діяльності, зазначений у відповідному розділі статуту. Усі інші (допоміжні) види діяльності вважалися повноваженнями компанії, які вона могла правомірно реалізувати тільки для цілей реалізації основного виду діяльності.

На практиці відповідні розділи статуту почали включати положення про те, що на додаток до досить широких переліків видів діяльності компанія може здійснювати будь-яку іншу діяльність у зв'язку або в контексті ведення її основного бізнесу. Подібні положення визнавалися дійсними, наприклад, в рішенні по справі *Bell Houses Ltd v. City Wall Properties Ltd* (1965) [13]. Визнання широких за обсягом положень про мету та види діяльності підкреслювало приватну природу компанії та являло собою істотний відхід від «концесійної теорії», яка служила концептуальним підґрунтям для доктрини *ultra vires*. У рішенні по справі *Rolled Steel Ltd v. British Steel Corpn.* (1986) [14] суд зауважив, що правочин компанії не є *ultra vires*, якщо він гіпотетично може бути вчинений в контексті досягнення цілей діяльності компанії.

Однак навіть такий гнучкий підхід не усунув проблеми із захистом інтересів третіх осіб, які добросовісно вступають у договірні відносини з компанією. Як зазначає О.Р. Кібенко, дані особи не мали жодних правових засобів захисту щодо контрактів, визнаних нікчемними на підставі доктрини *ultra vires* [2, с. 131]. Річ у тому, що такі треті особи вважалися поінформованими про цілі та види діяльності компанії-контрагентів в силу доктрини «презюмованого повідомлення» (*constructive notice doctrine*). Так, у рішенні по справі *Re Jon Beauforte (London) Ltd* (1953) [15] до статуту компанії не були внесені зміни для відображення змін, що сталися в бізнесі компанії, а тому третя сторона, яка була контрагентом правочину з компанією, вважалася такою, якій відомо про зміст статуту компанії у частині її видів діяльності в силу доктрини «презюмованого повідомлення». У результаті правочин був визнаний таким, що виходить за межі правоздатності компанії, і, відповідно, недійсним. Як впливає з матеріалів справи *Re Introductions Ltd v. National Provincial Bank* (1969) [16], компанія зробила радикальну зміну у напря-

му свого бізнесу, яка не була передбачена положеннями про види діяльності у її статуті, а тому було прийнято рішення, що компанія вийшла за межі її правоздатності під час надання банку боргового зобов'язання, яке не може бути примусово виконане.

Однак у рішенні по справі *Royal British Bank v. Turquand* (1856) [17] суд намагався пом'якшити наслідки застосування доктрини «презюмованого повідомлення». Компанія (відповідач) заявила, що менеджер, який уклав кредитний договір, мав отримати погодження вчинення цього правочину резолюцією загальних зборів на отримання кредиту, однак цього зроблено не було. У результаті застосування доктрини «презюмованого повідомлення» банк вважався таким, що знав про це. Тим не менш суд вирішив, що зі змісту статуту впливала лише необхідність прийняття резолюції для отримання кредиту, а не факт того, чи була така резолюція реально прийнята. Зі змісту статуту не впливало, що кредитний правочин був недійсним. Відповідно, треті особи мали презюмувати, що всі внутрішні процедури були дотримані. Таким чином, рішення по справі *Royal British Bank v. Turquand* (1856) [17] стало захисним механізмом на рівні судової практики для третіх осіб, які добросовісно вступають у договірні відносини з компанією, але не для самої компанії.

Очевидною стала гостра потреба у введенні законодавчої реформи для захисту добросовісних третіх осіб, що вступають у договірні відносини з компанією. Застосування доктрини *ultra vires* могло залишити таких третіх осіб з недійсним договором, оскільки кожен, хто вступає в правовідносини з компанією, вважається обізнаним зі змістом статуту компанії, який є публічним документом, а отже, і видами діяльності компанії, а тому існує презумпція того, що така особа усвідомлювала факт виходу компанії за межі своєї правоздатності. Доктрина *ultra vires* була тягарем і для компаній, оскільки до законодавчої реформи 1989 року положення про цілі та види діяльності у статуті могли змінюватися лише за обмежених обставин; разом із тим, компанія могла бажати змінити характер свого бізнесу та освоювати нові ринки через зміни економічної кон'юнктури та виявлену нерентабельність попередньої сфери діяльності.

У цьому контексті постало питання про вибір належного підходу до реформування доктрини *ultra vires*. Серед іншого, обговорювалася повне її скасування, коли компанія отримала б усі права фізичної особи (окрім тих, які за природою можуть належати тільки людині), відміна застосування даної док-

трини лише щодо третіх осіб, але збереження її у відносинах між компанією та її директорами, часткове скасування доктрини щодо обмеженої категорії третіх осіб, зокрема тих, що діють добросовісно (Закон Великобританії про компанії в редакції 1989 року сприйняв саме цей підхід), а також визначення переліку додаткових видів діяльності та повноважень компанії, які вона *a priori* може здійснювати, якщо тільки вони прямо не заборонені статутом.

Після приєднання до ЄС Великобританія була змушена реформувати своє законодавство стосовно доктрини *ultra vires*. У результаті імплементації Першої Директиви ЄС у сфері права компаній від 09.03.1968 (68/151/ЕЕС) ст. 35 Закону Великобританії про компанії 1985 року усунула доктрину «презюмованого повідомлення» щодо статутів компаній. Крім того, доктрина *ultra vires* перестала застосовуватися до правочинів, укладених із добросовісними третіми особами. Таке часткове скасування доктрини *ultra vires* призвело до неможливості оспорування правочину компанії як такого, що виходить за межі її правоздатності, якщо це може зашкодити інтересам добросовісного контрагента компанії.

Незважаючи на те, що ця реформа істотно звузила сферу застосування доктрини *ultra vires*, все ще залишалася можливість виникнення потенційних проблем. Поглиблення реформи відбулося в 1989 році, коли був прийнятий новий Закон Великобританії про компанії, який вносив зміни до Закону у попередній редакції. Відтепер компаніям стало простіше уникати проблем із застосуванням доктрини *ultra vires* – досить просто внести зміни до переліку статутних видів діяльності. Стаття 110 Закону про компанії 1989 року дозволила змінювати статут (меморандум) шляхом прийняття спеціальної резолюції учасників. Тепер компаніям стало набагато простіше змінювати вектор свого бізнесу. Крім того, Закон дозволив компаніям зазначати у статуті щодо визначення видів діяльності, що компанія може вести бізнес як загальне комерційне товариство (нова ст. 3А Закону про компанії 1985 року); це дозволило компанії займатися будь-якою комерційною діяльністю. Внаслідок цієї реформи дійсність правочину, вчиненого компанією, не підлягає оспоруванню на підставі виходу за межі правоздатності через будь-які положення у статуті (ст. 35(1) Закону про компанії 1985 року). Правочин, який формально є *ultra vires*, більше не є недійсним. Таким чином, нове законодавство повністю захистило інтереси третіх осіб, які добросовісно укладають правочини з компа-

нією, і, якщо компанія укладає правочин, що виходить за межі її правоздатності, він буде обов'язковим для виконання третьою особою в силу ст. 35 Закону про компанії 1985 року.

Однак і ця законодавча реформа не скасувала доктрину *ultra vires* повністю. З точки зору англійської доктрини корпоративного права, положення статуту компанії утворюють договір особливого роду між учасниками компанії *inter se* та між кожним учасником і компанією. Відповідно, правочин, вчинений *ultra vires*, буде очевидним порушенням цього договору, і відповідальність за таке порушення неститимуть особисто директори компанії.

Підхід британських законодавців до вирішення цієї проблеми був двояким. З одного боку, учасники компанії можуть попередити запланований правочин, що буде вчинений *ultra vires*, як тільки їм стане відомо про нього. У такій ситуації учасник може подати заяву до суду про заборону вчинення такого правочину (ст. 35(2)). Якщо ж правочин вже був вчинений, директори, які його вчинили, будуть нести відповідальність за порушення обов'язків директорів діяти в інтересах компанії внаслідок недотримання внутрішніх обмежень щодо їхніх повноважень. З іншого боку, директори можуть уникнути цієї відповідальності, якщо правочин буде схвалений компанією в рамках двоступеневої ратифікаційної процедури. Правочин, вчинений *ultra vires*, має бути схвалений спеціальною резолюцією загальних зборів учасників (щоправда, така резолюція матиме обмежену сферу застосування, оскільки в будь-якому разі правочин буде чинним у відносинах із третьою особою). Після цього рішення про схвалення правочину учасники мають прийняти окрему спеціальну резолюцію про звільнення директорів від відповідальності за вчинення правочину *ultra vires*. Якщо правочин не буде таким чином схвалений, директор залишатиметься зобов'язаним відшкодувати компанії шкоду чи збитки, заподіяні внаслідок такого правочину.

Важливо зауважити, що дана законодавча реформа істотно посилила захист третіх осіб. Положення ст. 35А Закону про компанії 1985 року встановило презумпцію добросовісності третьої сторони і доволі високий рівень недобросовісності, оскільки, відповідно до ст. 35А (2)(b), третя сторона може бути поінформованою про те, що правочин виходить за межі правоздатності її контрагента. Передбачається, що лише активна форма реалізації злого умислу може кваліфікуватися як недобросовісність. Крім того, в 1989 році була запроваджена ст. 35В Закону про компанії 1985 року, яка повністю усунула доктрину «презюмованого повідомлен-

ня», оскільки тепер сторона правочину не зобов'язана дізнаватися, чи може компанія вчиняти такий правочин, у силу положень її статуту.

Прийняття Закону про компанії 2006 року ознаменувало подальший крок на шляху реформування доктрини *ultra vires*. Відповідно до ст. 39 (1) Закону, жодне положення в конституції компанії не може бути використане для оспорування дійсності правочину, вчиненого компанією. Існує лише два винятки, за яких договір, вчинений *ultra vires*, може бути визнаний недійсним: коли третя сторона діяла недобросовісно та коли сторони правочину включають директора компанії чи її материнської компанії або особу, пов'язану з таким директором. Такий правочин може бути оскаржений за позовом компанії (ст. 41(2)). Фактично це означає скасування застосування доктрини *ultra vires* щодо добросовісних третіх осіб. Однак повністю цю доктрину не скасували, за дуже обмежених обставин англійські прецеденти щодо доктрини *ultra vires* можуть застосовуватися, а директори можуть нести відповідальність за порушення своїх фідучіарних обов'язків щодо компанії внаслідок виходу за межі своїх повноважень.

Висновки

Історичний розвиток доктрини *ultra vires* в англійській правовій системі свідчить про поступове послаблення наслідків її застосування. Разом із тим аналіз реформи цієї доктрини в законодавчій та правозастосовній площині переконливо свідчить, що вона не була спрямована на повне усунення цієї доктрини, а лише на забезпечення інтересів третіх осіб-контрагентів компаній, які страждали внаслідок визнання договорів, вчинених за межами корпоративної правоздатності, недійсними. Наступним потенційним кроком на шляху реформування може

бути надання компаніям необмеженої правоздатності, що остаточно усуне концептуальні засади доктрини *ultra vires*.

Список використаних джерел:

1. Pennington R.R. Pennington's Company Law. 8th ed. Oxford: Oxford University Press, 2001. 1002 p.
2. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии. Киев: Юстиціан, 2003. 368 с.
3. Иванов С.О. Доктрина *ultra vires* в діяльності юридичних осіб публічного права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 303-310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_47.
4. Хєда С.М. Правове регулювання участі іноземних юридичних осіб у цивільних правовідносинах (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 20 с.
5. Будылин С. Доктрина *ultra vires* в зарубежном и российском праве. *Корпоративный юрист*. 2006. № 1. С. 13-18.
6. Gower and Davies' Principles of Modern Company Law. 7th ed. / by P.L. Davies. London: Sweet & Maxwell, 2003. 897 p.
7. Dine J. Company Law. 5th ed. London: Palgrave Macmillan, 2005.
8. Farrar's Company Law. 4th ed. / by J.H. Farrar and B. Hannigan. London: Butterworths Law, 1998. 853 p.
9. Re German Date Coffee Co (1882) 20 Ch D 169.
10. Ashbury Railway Carriage and Iron Co Ltd v Riche (1875) LR 7 HL 653.
11. Attorney-General v. Great Eastern Railway Company [1880] UKHL 2, (1880) 5 App Cas 473.
12. Cotman v. Brougham [1918] AC 514.
13. Bell Houses Ltd v. City Wall Properties Ltd (1965) 3 All E.R. 427.
14. Rolled Steel Products (Holdings) Ltd v British Steel Corp [1986] Ch 246.
15. In re Jon Beauforte (London) Ltd. [1953] 1 Ch. 131.
16. Re Introductions, Ltd. v. National Provincial Bank Ltd. [1969] 1 All E.R. 887.
17. Royal British Bank v Turquand (1856) 6 E&B 327.

Стаття посвящена вопросам применения доктрины ultra vires в корпоративном праве Великобритании и истории ее эволюции в рамках законодательных реформ и развития судебной практики. Отдельное внимание автором уделяется анализу ключевых решений английских судов касательно сделок, совершенных за рамками правоспособности компаний, которые свидетельствуют о постепенном отказе от применения «жесткого» варианта доктрины ultra vires.

Ключевые слова: компания, правоспособность, сделка, доктрина *ultra vires*, судебная практика.

The article is dedicated to the issues of application of doctrine of ultra vires in the corporate law of the United Kingdom and history of its evolution within the framework of legislative reforms and development of judicial practice. Special attention is paid by the author to the analysis of key decisions of the English courts concerning transactions performed outside the legal capacity of the companies which indicate gradual refusal of application of the «rigid» variant of the doctrine of ultra vires.

Key words: company, legal capacity, transaction, doctrine of *ultra vires*, court practice.